

К.В. Діденко

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна

СВІТОВІ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНІ ТЕНДЕНЦІЇ 1900-1930 рр. ТА ЇХ ВПЛИВ НА АРХІТЕКТУРУ Й МІСТОБУДУВАННЯ СТОЛИЧНОГО ХАРКОВА

У двадцяті роки культурні відносини між СРСР та європейськими країнами були різнобічними. Незважаючи на розбіжності у політичних та ідеологічних поглядах, були присутні спільні загальносвітові тенденції у містобудуванні та архітектурі житла у 1920-і – 1930-і рр., суттєві для розуміння процесів, що відбувалися у будівництві столичного Харкова.

Ключові слова: архітектурно-містобудівні тенденції, соціалізація містобудування, соціалізація архітектури житлових комплексів, столичний Харків.

Постановка проблеми

Незважаючи на достатньо глибоке вивчення радянського містобудування та архітектури 1920-1930-х років до цього часу маловивченими є аспекти міжнародної співпраці. Це стосується як сприйняття західного досвіду у містобудуванні та архітектурі, зокрема житлової, та паралельних тенденцій між ними, так і діяльності в СРСР європейських архітекторів. Щодо діяльності західних архітекторів на території Української РСР та столичного Харкова, а також спільних тенденцій із західною архітектурно-містобудівною практикою, то цей пласт досі залишається маловивченим. Тісний зв'язок містобудівних та архітектурних теорій радянської України зі світовими архітектурно-містобудівними тенденціями та архітектурні плоди цієї взаємодії практично не описано.

Такий стан речей обідняє та спотворює історію радянського авангарду, тому що одним з його характерних елементів було цілеспрямоване звернення до західного досвіду практики містобудування та тенденцій у проектуванні та будівництві житла.

Останні дослідження та публікації

У дослідженнях пізньорадянського та пострадянського простору питання стосовно міжнародної співпраці та взаємозв'язку розглядалися у роботах І.В. Коккінакі, В.Е. Хазанова, В.П. Лапшин, Ольбрих О., М.Г. Меєровича, А.Г. Вяземцевої, О.В. Конишевої, Е. Пітросіус, А.Залівако та ін [15]. У цих працях розглядалися: сприйняття західного досвіду міського планування та житлового будівництва у СРСР (1920-1930-х рр.); участь західних архітекторів у проектуванні соцміст (Магнітогорську, Новокузнецьку, Нижнього Тагілу та ін.); архітектура та містобудування СРСР у

західному друці міжвоєнного десятиріччя; було охоплене питання огляду західної містобудівної практики у професійному друці.

Мета статті

Виявити спільні тенденції у містобудуванні та архітектурі західного та радянського авангарду; виділити ряд архітектурно-містобудівних концепцій, що були втілені на території столичного Харкова та сформовані на тлі загальносвітових тенденцій в архітектурі та містобудуванні.

Виклад основного матеріалу

Рух у фарватері західної практики міського планування та житлового будівництва, що був притаманний у дореволюційний час на рубіжі ХІХ-ХХ ст. та на початку ХХ ст., зберіг свою актуальність і після революції, не зважаючи на зміну політичний, економічних та соціальних умов.

Практична взаємодія радянської та західної архітектури було активовано у 1920-х рр., коли радянський авангард був органічною частиною інтернаціонального руху. Величезну роль мали особисті контакти радянських та західних архітекторів, перш за все діяльність Л.М. Лисицького, Б. Таута, Ф. Форбата, Т.ван Дусбургу, М. Стама, Ле Корбюзьє та ін. Європейські архітектори приймали участь у СРСР у відкритих та закритих конкурсах й виконували проекти на замовлення (Ле Корбюзьє, Б. Таут, П. Беренс, Е. Мендельсон, В. Гроріус, Х.П. Берлаге та ін.) Чимале значення для творчого обміну мали міжнародні художні та архітектурні виставки 1920-х рр., що проводилися в СРСР. Західні архітектори навідували країну з відкритими лекціями та консультаціями, публікували статті у радянській професійній пресі (Ле Корбюзьє, Е. Май, Ю.Таут, М. Вагнер та ін.)

Багато журналів, наприклад, «Сучасна архітектура», «Будівельна промисловість», «Нова генерація» та ін., висвітлювали суть європейських містобудівних та архітектурних тенденцій та ідей.

Окрему увагу слід приділити саме осмисленню закордонного досвіду протягом 1920-х – 1930-х рр., яке пройшло декілька еволюційних етапів та знайшло своє відображення на сторінках радянської періодики. Публікації, присвячені закордонній архітектурі та містобудуванню, регулярно з'являлися у всесоюзних і республіканських виданнях. Що суттєво відрізняє ситуацію цього періоду від ситуації другої половини 1930-х рр. та післявоєнного періоду

У першій половині 1920-х рр. публікації у професійній пресі були здебільшого зосереджені на досвіді селищного будівництва в традиціях міста-саду. Опит проектування та зведення міст-садів в Англії, Бельгії, США, Латинській Америці та ін [1]. висвітлюють на сторінках професійної преси – І. Тельман [1], В. Войетков [2], В. Семенов [3].

Підвищена увага до західного досвіду була пов'язана з новим етапом розвитку, який розпочався у середині 1920-х рр., коли стартувала індустріалізація й необхідно було у найкоротший час налаштувати процес масового проектування селищ. Саме з середини 1920-х рр. радянські професійні журнали почали друкувати статті, нотатки, аналітичні звіти про зарубіжне будівництво у плані адаптації будівництва до соціальних потреб (швидко та економічно). Найбільша кількість публікацій про європейське будівництво в 1920-і рр. було надруковано у журналах «Нова Генерація», «Комунальне господарство», «Комунальне діло», «Будівельна промисловість», «Сучасна архітектура» тощо. В цей час зарубіжна професійна література була досяжним джерелом знань про західний досвід, десятки якої виписували державні, установчі та вузівські бібліотеки. Наприклад, у журналі «Нова генерація» за 1928 р. з'являється стаття Ле Корбюзьє, що освітлює питання особливостей нової функціональної архітектури [4].

Ще одним типом публікацій були ті, що засновувались на аналізі статей в зарубіжній професійній періодиці. Особливо виділялися статті С. Михайловича, В. Мірера, Ф. Кондращенко на сторінках українського журналу «Нова генерація» та Л. Вигодського у «Комунальному господарстві», «Комунальній справі» й «Будівельній промисловості» протягом 1925 – 1929 рр., що були присвячені тогочасним тенденціям у західному будівництві й містобудуванні. Вони мали широке географічне охоплення та широкий спектр представлених підходів до рішення проблем сучасного міста.

Наступним джерелом публікацій того часу стали безпосередньо враження учасників зарубіжних

відряджень та екскурсій. На сторінках «Будівельної промисловості» у 1924 р. інж. В. Войетков [2] надає детальний звіт про архітектуру житла та будівництво США, М. Крюков після відрядження до Англії, де він очолював спеціальну комісію по вивченню практики дешевого житла висвітлює ці питання по дорученню журналу [5]. Результатом відряджень інж. О. Вутке та Г. Вольфензона до Німеччини, Швеції, Франції, Германії Австрії й Швейцарії стала низка статей в журналі «Будівельна промисловість» 1928 – 1929 рр. [6, 7].

Важливо, що авторами «зарубіжних» публікацій ставали в основному саме організатори або практики будівництва, інженери та архітектори, котрі добре розуміли, які саме тенденції та аспекти зарубіжного досвіду були актуальні на той час. Серед них: В. Мірер, Ф. Кондращенко, Н. Крюков, Н. Марковніков, Л. Серк, Л. Ільїн, Л. Тверський, В. Бабунов, Н. Волков, Д. Равдін [1]. Саме завдяки цим фахівцям висвітлюються нові соціальні тенденції у житловому будівництві Англії, Німеччини, Франції, Австрії, Швейцарії. Журнали також залучали європейські висвітлені спеціалістів з дореволюційним багажем знань про зарубіжну практику [14]. Чи не найбільший інтерес викликав досвід Німеччини в галузі міського планування, раціоналізації планувальних рішень великих робітничих селищ (кварталів) та соціального житлового будівництва (економічного та з соціобслуговуванням) викликала Німеччина – європейський лідер в цих сферах в середині 1920-х – поч. 1930-х рр., а також велика увага приділялася досвіду Англії, США, Голландії, Франції. У к. 1920-х – на поч. 1930-х рр. М. Нефьодов, Ю. Герштейн, Н. Олександрович, В. Лавров, Ф. Кондращенко [8, 1] публікують численні матеріали присвячені особливостям планування та розвитку міст в Європі та Штатах.

В середині 1920-х рр. містобудівний інтерес радянських фахівців було сконцентровано також на актуальних методах реконструкції існуючих міст та планувальних принципах нових селищ. Важливо, що радянських авторів (що перекладали й рецензували статті з західних джерел) приваблювала саме методологія організації проектних робіт, з метою використання цього досвіду на реальній практиці. Друкувалися загальні огляди та аналітичні статті конкретних планувальних робіт та об'єктів. Висвітлювалися два напрямки: проблема великого міста (М. Нефьодов, Ю. Герштейн, Ф. Кондращенко) й проекти децентралізації великих центрів за допомогою створювання поліцентричних агломерацій (В. Мірер, М. Загряцков, Л. Ільїн).

В другій половині 1920-х рр. залучення соціальних (обслуговуючих) функцій у структуру житлових комплексів на прикладі житла зарубіжжя

було окремим пріоритетним об'єктом професійного інтересу. Це був наступний еволюційний етап, що кристалізувався при осмисленні зарубіжного досвіду. В. Мірер, С. Михайлович, М. С. на сторінках журналу «Нова Генерація» протягом 1930 р. присвячують цьому цілу низку статей [9, 10, 1].

Архітектурні та будівельні установи тих часів робили підписку на закордонну технічну літературу. Наприклад, у бібліографічному інформаційному бюлетені іноземної технічної літератури за другу частину квітня 1931 р., виданому Діпромїстом, ми можемо знайти низку журналів, та виділені серед них тематичні секції: секція соціально-економічного сектору та архітектури, що містила статті про включення до житлових блоків стадіонів, парків, зелених насаджень, площадок для дитячих ігор, сімейних купалень та інші супутні установи (Журнал Ди форм, Ватче Бауцейтунг 1931 р.), а також статті присвячені житловим селищам, плани малих житлових «комірок» й побутовому обслуговуванню селищ [11, 12]. Тема робітничого масового житла та практика проєктування й будівництва мінімального житла з стандартизованими та типізованими житловими комірками, приклади раціональних планувальних рішень, обладнання кухонь та санвузлів часто висвітлювалась на сторінках фахових видань в перекладі статей, або в їх критичному аналізі такими авторами, як: С. Лебедев, Л. Вигодський, Л. Серк, Я. Неволін, Г. Кочар, О. Розенберг, М. Крюков [1, 13].

К середині 1930-х рр. статті, що стосувалися зарубіжної практики містобудування, селищного та житлового будівництва, почали зникати зі сторінок фахових видань. Стали дуже жорсткими правила ввозу іноземної літератури (та періодики) у УРСР, як і в усі радянські країни в цілому, таким чином отримання актуальної інформації про західний досвід було витіснене на рівень особистих зарубіжних зав'язків та можливості отримання європейських й американських книжок та журналів [14].

Спільні тенденції та риси у західному й радянському містобудуванні та архітектурі

Формування шкіл міського планування. Одною з загальних рис для всього західного та радянського міжвоєнного періоду став *підвищений інтерес до містобудування*. Зіткнувшись із проблемою воєнних руйнувань як «тоталітарні» так і «демократичні» уряди звернулися до реконструкції зруйнованих міст, яка до речі розглядалася містобудівниками, як унікальний привід для кардинальної їх перебудови згідно з новими вимогами комфорту та гігієни, а політичними діячами як засіб регулювання соціальної напруги. Практично в усіх країнах, що

були зачеплені у конфлікті, приймаються централізовані ініціативи, часто із залученням приватних капіталів, націлені на вирішення питань містобудівного характеру, головним чином у сфері житлового будівництва, а також й створення цивільних будівель та просторів. Різкий зріст міст, головним чином – за рахунок будівництва житлових кварталів, приводить до необхідності регулювання цього процесу. Результатом цього стає практика *залучення знань з інших видів наук*, для більш продуктивного вирішення проблемних ситуацій (наприклад, статистики, економіки, юриспруденції, соціології та ін.).

Важливу роль у зростанні містобудування зіграв й розвиток містобудівного законодавства, який встановив генеральний план в якості обов'язкового для муніципалітетів документу. Це сприяло створенню відповідних містобудівних науково-дослідницьких інститутів. Так вихід містобудівного акту (Town Planning Act, 1909) у Англії посприяв тому, що головні фахівці країни: Т. Адамс, С. Адшед, П. Геддес, С. Лютиенс, Р. Унвін, Д. Пеплер, А. Уєбб розпочали роботу над створенням інституту міського планування (British Town Planning Institute), яка завершилася у 1914 р.

Схожа організація виникла й у Франції у 1911 р. на базі Музею суспільства. Її створили містобудівники, багато з яких були у державному апараті: А. Агаш, Л. Жосслі, Ж.-К. Н. Форестьє, А. Прост, Е. Енар. В 1919 р. директор бібліотеки історії Парижу, М. Поет заснував Вищу школу досліджень міста (L'Institute d'Urbanism), що стала у 1924 р. Інститутом містобудування при університеті Сорбонни.

У Німеччині архітектурна спільнота, до компетенції якої входили і питання містобудування, була заснована ще в 1903 р. Німецька містобудівна наука була першою у Європі синтетичною дисципліною про планування міст. Ще у 1876 р. Р. Блаумайстером (1838-1917) було написано перший в світі підручник про планування міст [1], а труд Й. Штюббена «Містобудування» («Der Stadtebau»)[14, 15], виданий у 1890 р., був дуже популярним керівництвом по містобудуванню аж до початку 1930-х рр.

В Північній Америці містобудівні асоціації виникли наприкінці 1910-х рр.: Американський інститут планувальників (1917) й Канадський інститут планування (1920). У 1922 р. Т. Адамс, засновник британської кафедри «цивільного дизайну», відкрив перший в Америці курс по містобудуванню у Массачусетському інституті.

Так на початку ХХ ст. в Європі вже було сформовано ряд різних планувальних шкіл (Німецьку, Англійську, Французьку, окремо стоїть напрямок Зітте, пам'ятник якому було споруджено у

Відні вже у 1904 р.). Всі ці напрямки та імена фахівців були добре відомі у Харкові, Києві, Москві, С.-Петербурзі тощо. Вже у 1908 р. у цих центрах робляться спроби створення містопланувальних шкіл: в Харкові – М. Диканський, у Києві – Г. Дубелір, в Москві – Д. Щепкін, М. Загряцков, в С.-Петербурзі – М. Перетяткович [16]. До того ж західний містобудівний досвід практично одразу аналізувався у вітчизняних дослідженнях у 1900-і – 1910-і рр. Наприклад, англійський Містобудівний акт 1909 р. незабаром отримав аналіз у брошурі вченого-гігієніста В. Кошкадамова, а економіст М. Загряцков проаналізував європейський досвід будівництва європейського дешевого житла [16]. Ідея міста-саду притягувала до себе увагу вітчизняних фахівців, про що свідчать численні аналітичні праці, серед яких книга В. Дадонова «Соціалізм без політики: міста-сади» [16]. У 1912 р. вийшла праця по містобудуванню – «Благоустрій міст» В. Семенова, де детально було проаналізовано західний досвід [3].

У 1910 р. Г. Дубелір видає першу в Росії книгу під назвою «Планування міст» [17]. У цьому ж році у Всеросійській санітарно-гігієнічній виставці він отримує Велику золоту медаль за проект розширення Києва. Точка зору та розробки Дубеліра істотно відрізняється як від історії європейців, так і від вітчизняних спроб. В її основу покладено вирішення житлової проблеми і облік переміщень населення в просторі міста.

У Харкові на поч. ХХ ст. з'являється М. Диканський, який у 1907 р. в журналі «Зодчий» розповідає про рух «міст-садів», а у 1913 р. на Загальних зборах Харківського відділу Імператорського технічного товариства виступив з докладом «Майбутнє Харкова». Автор на цих зборах продемонстрував знайомство з останніми містобудівними ідеями й тогочасною практикою європейського містобудування, проблемами великих міст та спробами їх вирішення. М. Диканський в докладі розповідає про хаотичну забудову Харкова і із занепокоєнням про наслідки такої безсистемної забудови стверджує доцільність керівництва забудовою міста на прикладах Парижа, Лондона, німецьких міст Ганноверу і Кельну. Автор вказує на приклади новітнього часу, «коли цілі міста були в дійсності побудовані по заздалегідь створеним планам» [16,18]. У 1914 р. серія його статей, знову у журналі «Зодчий», присвячена проблемі планування: «Планировка городов и отчуждение», «Городской план и жилищная проблема» [18]. Тоді ж виходить двома виданнями і книга «Постройка городов, их план и красота». А у 1926 р. виходить чи не найпопулярніша його книга «Проблеми сучасних міст. Рух у великих містах. Криза житла» [16].

Ще наприкінці ХІХ ст. робляться перші кроки до упорядкування забудови Харкова. У 1887 р. було

розроблено перший генплан міста, де намічувалися перспективи розвитку міста [18]. У 1895 р. було розроблено генплан міста й селищ харківської губернії, спираючись на ідею міста-саду та інші новітні розробки: генплан Харкова 1895 р. (арх. Б. Михайловський, Г. Стріжевський), за яким потрібно було розвивати селітебні та промислові райони з урахуванням кліматичних особливостей міста [14]. Наступні генплани Харкова з'являються вже після Жовтневого перевороту 1917 р. та присвоєння Харкову статусу столиці Української РСР.

Соціалізація містобудування та архітектури житлових комплексів. Хоча перші спроби соціальних ініціатив у сфері містобудування та будівництва житла робилися ще у ХІХ ст., періодом дійсного розквіту соціального будівництва та містобудування став саме міжвоєнний період. Руйнування міст у час Першої світової війни привели до гострого ще в передвоєнний час дефіциту житла. Тому відновлення житлового фонду повинно було поєднуватись з його кількісним збільшенням. Крім того війна трансформувала геополітичну картину світу, трансформувала й міжнародні відносини, а також й соціальну структуру суспільства. Руйнування декількох імперій: Російської, Австро-Угорської та Пруської – спричинило становлення нових політичних систем, які носили соціалістичний характер. На території Радянського Союзу, в Німеччині, в Угорщині, та у «Червоному Відні» уряд робив особливий акцент на соціальному будівництві. Це стимулювало розвиток подібних програм і в інших країнах світу.

В радянському союзі як і в інших країнах, що були утворені після руйнування імперій, соціальні конфлікти загострилися із особливою силою. Жовтневий переворот у Росії привів до громадянської війни, революція у Німеччині, що сталася у листопаді 1918 р. також спровокувала нові воєнні дії. Безлад і репресії розпочалися й у новостворених після розпаду імперій країнах: у Фінляндії, Болгарії, Венгрії. Атмосфера в суспільствах країн-переможниць теж була далеко неспокійною. В Італії, наприклад, страйки супроводжувались посиленням ролі соціалістичних політичних організацій. Окремі з цих недовгих прокомуністичних рухів змінили диктатури: режим М. Хорті в Угорщині (1920-1944), фашизм Б. Муссоліні в Італії (1922-1943), які в свою чергу отримували популярність в широких масах за рахунок висунення соціальних програм, які були конкурентоспроможні відносно до комуністичних ідей загальних рівності й достатку. У той же час в деяких капіталістичних країнах (наприклад, у Франції та Англії) партії соціалістичної й

комуністичної спрямованості грали велику роль й періодично очолювали місцеві адміністрації [1].

Після першої світової війни значну частину житлового фонду було зруйновано, дефіцит житла був повсюдно, що приводило до того, що зменшувалася різниця між заробітною платою та платою за оренду. Навіть спроможні шари населення втрачали доступ до вільного ринку нерухомості. В багатьох країнах Європи уряд вживав заходи для боротьби з подорожчанням житла. У 1917 р. було заморожено ціни на оренду у Голландії, у 1918 р. – у Італії [1,14]. Однак часто обмежувальні міри приводили до зменшення вкладення приватних капіталів у дешеве будівництво і навіть житло середньої вартості, й залишила економічно вигідним коштовне будівництво, якого не торкалася політика цінового максимуму. Хоча умови ліквідації наслідків руйнувань нівелювали гостроту питання про приватну власність й проблема висувала як пріоритетне рішення саме централізоване втручання. У реальності все ж житлове будівництво в умовах капіталізму залишалось у веденні приватних ініціатив (саме до цього періоду відноситься все ширше розповсюдження будівельних товариств) чи муніципалітетів.

На початку 1920-х рр. питання забезпечення житлом населення починають включатися у політичний дискурс. Архітектура та містобудування розглядаються як головний інструмент вирішення соціальних проблем, що у наступні роки переросте у тенденцію як на території Європи та США, так і у Радянському Союзі.

Економічні плани будівництва дешевого житла входили як основні пункти до програм соціалістичних та лейбористських партій. Повсюдно створювались, розповсюджувались та знаходили своє значення будівельні кооперативи, розроблялися програми фінансування для громадських організацій, адміністрацій й приватних підприємців та активно підтримувались вкладення в житлове будівництво. У середині 1920-х рр. у Європі здійснилася найбільша кількість соціальних реформ, включаючи містобудівні проекти. Соціальні ініціативи у містобудуванні торкалися не тільки будівництва житла, а й створення інфраструктури (шкіл, ринків, поштових відділень, пралень тощо).

Наприкінці 1920-х рр. збільшення уваги до ролі громадського інтересу змінилося посиленням ролі держави в усіх сферах. За кризою 1929 р., яка продемонструвала слабкість ліберальної економічної системи при вирішенні питань післявоєнної економіки, послідувало встановлення «міцних режимів». В Англії настав період кризи лейборизму, в інших країнах економічна стагнація призвела до встановлення чи посиленню диктатури. У 1933 р. у Німеччині прийшла до влади партія А. Гітлера. В

СРСР у 1929 р. розпочалася форсована індустріалізація. Тоді ж у фашистській Італії були укладені Лютеранські угоди з Ватиканом, які відзначили ще більше одержавлення економіки й соціального життя. На початку 1930-х розпочинається повсюдна стагнація архітектурного й містобудівного проектування. Зберігаючи соціальну складову, характер будівельних ініціатив змінюється у сторону більшої репрезентативності, а первинна роль житлового будівництва переходить до громадських споруд та об'єктів інфраструктури [1].

Житлове будівництво для різних прошарків населення. Житлове питання та будівництво масового житла у міжвоєнні роки стало однією з найважливіших тем в усіх індустріалізованих країнах й стосувалося як низьких так і середніх прошарків населення, для яких було розгорнуто пошуки нової типології житла. Крім того, виник новий тип житла «для заможних», що знаходився під впливом новітньої тенденції функціоналізму.

У великих західних містах у 1920-і – 1930-і рр. все більш посилювалась соціальна диференційованість їх території, основою для якої був перед усім дохід. Найбідніші прошарки населення було переселено з історичних центрів на периферію, але в той же час все більш чітко оформлюються периферійні райони для середнього класу й райони приватних вілл для найбільш забезпечених шарів населення.

Нові райони соціального й доступного житла міжвоєнного часу в структурному плані були достатньо різноманітними, використовуючи як готові містобудівні схеми, так і нові, та мали різне розташування відносно історичного центру та промислового виробництва. В окремих випадках будинки доступного житла з'являлися як точкова забудова у вже існуючих районів. Нові принципи організації житлових комплексів та нова типологія реалізувалися як правило у європейських країнах у експериментальних районах для неможливого населення. Це було пов'язано як з підвищеним інтересом архітекторів до даного питання, так і увагою влади до необхідності нових стратегій економічності будівництва та відносною вільністю від споживчої кон'юнктури. Основними замовниками були міські адміністрації, організації, що були зацікавлені в покращенні умов своїх службовці та держава. Будівництво здійснювалося кооперативами чи приватними фірмами, що отримували допомогу від держави або муніципального управління.

Повсюдним й одним з найпопулярніших типів проектування селищ доступного житла, який зачепив свідомість архітекторів багатьох країн, як до Світової війни та і в перші роки після неї був «місто-сад». Спочатку він являв собою не тільки характерне

планування, а й увесь процес організації будівництва, його економічні й соціальні аспекти. У Англії у воєнні роки тип міста-саду знайшов державну підтримку. У 1915 р. Р. Енвін (1863-1940) [1] створює села для героїв – селища для робітників військових підприємств в Гретне й Істригсі при новій фабриці вибухових речовин; заселена смуга простягнулася на 9 миль вздовж залізної дороги від Дорнока через Гретну до Лонгтауна. Після цього у 1918 р. в межах діяльності Національного комітету міст-садів розробляється п'ятирічна програма будівництва міст-садів [13], що мала на меті включення цієї програми у державний план післявоєнної реконструкції, яку було направлено на встановлення промисловості та поширення житлового фонду країни.

У 1920 р. було зареєстровано товариство з будівництва міста-саду Уеліна, який повинен був продовжити досвід вже зведеного Летчворту (1903) й виправити всі його вади. Над проектом забудови працював Р. Унвін, який разом з Б. Паркером став одним з ведучих практиків упровадження та популяризації міста-саду. За генеральним планом місто-саду Уелін поділялося на житлову та промислову частини, межею розділу були залізничні путі. Центральною віссю промислової частини став широкий бульвар з двома рядами зелених насаджень, які закінчувалися на Півдні громадським центром, який контрастував зі звивистим плануванням вулиць житлової частини. Були передбачені численні зелені території – парк, спортивні та дитячі майданчики, школи з прилягаючими до них територіями. В 1929 р. поблизу Манчестера було зведено місто-супутник Візеншо [13] за проектом Б. Паркера, у перспективі був розрахований на 100 тис. осіб. Однак економічна незалежність цих міст були лише частковою, успіх їх було забезпечено більш близькою, ніж у випадку Летчворту, відстанню до великого міста, а реалізація програми на загальнодержавному рівні виявилася неможливою.

Перехід від одно-двох поверхових будівель до багатоповерхових будівель. Тип селища, що пов'язано з великим містом громадським транспортом й надалі продовжував бути популярним й у середині 1920-х рр., але з економічних причин малоповерхове будівництво, що складалася з окремих будинків на 1-2 сім'ї поступилося місцем будинкам з великою поверховістю й плануванню з більш високою щільністю. У наслідок розвитку будівельної техніки малоповерхова типологія районів соціального житла втратила свою економічну перевагу перед багатоповерховою.

Так, наприклад, у Франції селища побудовані Громадським відділом житла департаменту Сени (OPHS) в голові з Анрі Селльє, починаючи з 1921 р. демонструють перехід типології забудови від

окремих до багатоквартирних будинків: Булонь, Шампіньї, Шарантон, Шатене-Малабрі, Женевійє, Ле Ліла, Мезон-Альфор, Ле Плессі-Робінзон, Ле Пре-Сан-Жерве, Стен, Сюресн, Ванв, Вітрі. Селище Н.В.М. Ля Мюетт в Дрансі неподалік від Парижу (Ежен Бодуен та Марсель Лодс, 1933) являє собою комбінацію висотної та маловисотної забудови (4 й 16 поверхів) та економічне планування житла. Такий самий принцип було реалізовано в проекті робітничого міста Вільжюїф А. Люрса (1933) [1]. Треба сказати, що у Франції, завдяки діяльності місцевих адміністрацій, найбільші масштаби отримує будівництво житлових районів, головним чином соціального характеру. З 1912 р. у Франції було дозволено муніципалітетам напряму займатися проблемою муніципального житла; таким чином при кожній місцевій адміністрації було створено свій відділ дешевого житла. Найзначніші реалізації міжвоєнного часу у французьких приміських районах були здійснені саме завдяки місцевому управлінню, серед яких було немало адміністрацій соціалістичного й комуністичного напрямку. Це дозволяло розвивати й місцеву інфраструктуру, зводити будівлі побутового обслуговування та соціального характеру. Серед них були: селище Булонь Біянкур (арх. Т. Гарньє), театр-ринок в Кліші (арх. Е. Бодуен, М. Лодс, Ж. Пруве), школа ім. К. Маркса у Вільжюїф (арх. А. Люрса), а також було відчинено різні соціальні служби, в тому числі, медичні диспансери.

Серед ініціатив Лондонської обласної ради (LCC) було котеджне селище «героїв війни» на 90 тис. жителів з типовою забудовою та системою соціального обслуговування Беконтрі у Дагенхемі, в 19 км від центру Лондона.

У Голландії участь держави в основних проектах для суспільної користі було розпочато ще у середині XIX ст. У 1920-і рр. ця країна була одним з європейських лідерів з проектування соціального житла, в чому важливу роль грають архітектори авангарду (Я. Ауд, робітниче селище Кіфок у Роттердамі, 1926).

Житло з обслуговуванням. У рамках пошуків нових типів житла у 1925-1930 рр. неподалеку від Франкфурта по проекту представника архітектури авангарду Е. Майя було зведено 15 тис. квартир на 50 тис. осіб, а також будинки побутового обслуговування. Комплекси на 1200-1500 осіб включали в себе як односімейні будинки, так й будинки-комуни. Архітектор проектував також меблі й фурнітуру («Франкфуртська кухня», 1929), що максимально ефективно вирішували проблему малометражних квартир. Завдяки журналу «Новий Франкфурт» («Das Neue Frankfurt»), що виходив у 2-й пол. 1920-х рр., цей досвід отримав світову популярність та робота Майя, присвячена

забезпеченню житлом широких мас населення, зацікавила архітекторів Радянського Союзу (куди його й було запрошено працювати у 1931 р.). Взагалі, зі сторони радянського союзу житлове будівництво та будівництво мікрорайонів, якими в Німеччині займалися Б. Таут, О. Хеслер, В. Гропіус і Е. Май, викликало особливий інтерес, і не тільки в технічному і функціональному, але й в соціальному аспекті. Рішення житлового питання було центральною темою при обміні досвідом. Коли народний комісар з питань освіти Анатолій Луначарський під керівництвом Бруно Таута оглядав мікрорайон Хуфайзен (Hufeisensiedlung) в районі Брітц (Britz), він сказав: «Це побудований соціалізм» [1]. Б. Таут відіграв важливу роль посередника у відносинах між Німеччиною і Росією.

Ще одним будинком, що був дуже схожим за структурою на будинок-комуна є «Будинок холостяків» у Берліні (1929, арх. Г. Шарун).

Житлові будівлі з обслуговуванням були частково реалізовані завдяки школі Баухаузу. У 1922 – 1923 рр. було створено типовий проект будинку та його меблювання, який було відкрито для відвідування якості постійної виставки. Строчна забудова, блоковані будинки, будівлі сектору обслуговування більшої поверховості, односімейні будинки викладачів на периферії (було реалізовано тільки один зразковий односімейний будинок за проектом Г. Мухе) являли модель селища економічного житла.

Житло з обслуговуванням в середині 1920-х рр. отримує розповсюдження. Особливо масштабним воно стає у Відні, де соціалістичний уряд розгортає широку політику будівництва соціального житла (Gemeindebauten). Застосовувався тип «hof» – трьох-чотириповерхові будинки, що утворювали своїм розташуванням замкнутий двір. [19].

У будинках, зведених після реалізації першої будівельної програми 1923 р. площа 75% квартир становила всього 38 кв. м, решта 25% пішли зовсім недалеко – 48 кв. м. Друга програма 1928 р підвищила цей показник чисто косметично: тепер загальна площа більшості квартир становила 40 кв. м, менша частина мала площу від 49 до 57 кв. м. Характерно і те, що організація простору в нових віденських квартирах від Соціал-демократичної Партії відрізнялася традиціоналізмом. У невеликих квартирах загальною площею до 48 кв. м було всього дві кімнати: велика кухня, служила одночасно вітальні, і спальня. Зразок не потрібно було винаходити: точно так же з двох кімнат складалися квартири в довоєнних дохідних будинках, в яких жило більшість віденських робітників. При практичному втіленні програми 1928 р. типове планування зазнала лише одна істотна зміна - кухня була виділена в окрему маленьку кімнату.

Відсутність ванни й душ в новому житлі Червоної Відня компенсувалося активним розвитком комунальних служб, до яких належали громадські лазні, автоматизовані пральні, дитячі садки та дитячі майданчики, медичні та стоматологічні клініки, бібліотеки та лекційні зали. Правда похвалитися повним набором таких установ могли тільки найбільші житлові комплекси. Таким, наприклад, був символ Червоної Відня - знаменитий Карл-Маркс-Хоф, в якому на 5000 жителів припадало дві пральні, два дитячі садки, молодіжний гуртожиток, бібліотека, дитяча консультація, стоматологічна клініка, лікарня, аптека, пошта, а також численні кафе, магазини і зали зборів [19]. Лазні були далеко не в кожному комплексі, і багатьом жителям нових будинків Червоної Відня доводилося користуватися традиційними міськими лазнями.

Житлові комплекси з соціально-побутовим обслуговуванням зводилися й у Англії. У 1920-і – 1930-і рр. у роботі технічних відділів Лондонського графства починає бути використане поняття «neighborhood units» – квартали з населенням від 4 до 10 тис. осіб й розподіленням побутових послуг у радіусі 10-15 хвилин пішки від центру.

Реалізації авангардних концепцій на території столичного Харкова. У період з поч. 1920-х до поч. 1930-х рр. у Харкові були реалізовані майже всі основні архітектурно-містобудівні концепції, що мали співзвуччя із загально-європейськими тенденціями. Це:

– місто-сад, що став некритичним запозиченням західних буржуазних моделей (1922-1925 рр.);

– будинок-комуна, як перевтілення фаланстеру, що став спроби соціальної інноватики, натхненні класикою утопічного соціалізму (1925 р.);

– житловий комбінат, який ставив за мету сконструювати нові функціонально-просторові моделі, що повинні були реалізувати соціальної доктрини (1928-поч. 1930-х рр.);

– соцімісто, що було соціально-економічним винахідництвом в контексті галузевого планування та стало розгортанням концепції житлового комбінату у просторі (початок. 1930-х рр.). [14]

Формування цих нових архітектурно-містобудівних зразків на території столичного Харкова з одного боку пов'язано з політичними, економічними та соціальними трансформаціями у радянському суспільстві, а з іншого зумовлено тісним зв'язком радянських архітекторів із західними колегами та основними загальносвітовими тенденціями, які розглянуто вище.

Висновки

Встановлено, що спільні тенденції у містобудуванні та будівництві житла були такі:

– формування шкіл міського планування на рубежі XIX – XX ст. (Англії, Франції, Німеччина, Австрія (Відень), а також у Москві, С.–Петербурзі, Харкові та Києві;

– залучення знань з інших видів наук (статистики, економіки, юриспруденції, соціології та ін.);

– прагнення до зведення дешевого житла, індустріалізація та стандартизація;

– залучення приватних капіталів до будівництва житлових комплексів.

Відзначено також подібність між архітектурно-містобудівними концепціями: тяжіння до концептуальних рішень приближених до «міста-саду» на початку 1920-х рр. та пошуки нової типології житла, проектування житла (іноді малогабаритного) з обслуговуванням; винахід концепцій будинку-комуни та житлового комбінату.

Література

1. Вяземцева, А. Г. Основные тенденции градостроительства стран Европы и Америки в 1920-1930-е гг. Советское градостроительство 1917-1941. [Текст] / А.Г. Вяземцева – Москва: Прогресс-Традиция, 2018. -С.1003-1054.
2. Воейтков, Вл. Рабоче-поселковое строительство в Сев.-Ам.Соед. Штатах [Текст] / Вл. Воейтков //Строительная промышленность. – 1924, - №4. – С. 256-260.
3. Семенов, В. Благоустройство городов [Текст] / В. Семенов // Изд. 2-е, стереотипное. Москва: Едиториал УРСС, 2003. -232 с. (Репринт издания 1912 г.).
4. Ле Корбюзье. На переломах новой архитектуры [Текст] / Ле Корбюзье // Новая генерация.- 1928. - №2 - с. 132-134.
5. Крюков, М. Жилищное строительство в Англии [Текст] / М. Крюков // Строительная промышленность. - 1924. - №12. – с.772-775.
6. Вутке, О. Жилищное строительство за границей. Организация строительных процессов в Германии [Текст] / О.Вутке // Строительная промышленность. - 1929.- №4. – с.339-343.
7. Вольфензон, Г. Жилищное строительство Западной Европы (по путевым заметкам) [Текст] / Г.Вольфензон // Строительная промышленность. – 1928, - №9. – с.627-632.
8. Нefeldов, М. Практика урбанизма [Текст] / М.Нефедов // Коммунальное хозяйство – 1929,- №23/24, с.18-21.
9. Кондращенко, Ф. Житлова культура стандарту [Текст] / Ф. Кондращенко // Нова Генерація. - 1929. - №1. – с.69-72.
10. Малозьомов, І. Новий побут [Текст] / І. Малозьомов // Нова генерація, - 1929, - №11.-с.59-62.
11. Альошин, П. Ф. Документи: проектні завдання планування соцістечка, будинків міськради, будинків житлового сектору, кінотеатру, лікарень, шкіл, ясел, їдальні та ін. ЦДАМЛМ. [Текст] / П.Ф. Альошин - Ф.8. Оп.1. - Сп. 260
12. Альошин, П. Ф. Документи: креслення з питань перебудови м. Харків. [Текст] / П.Ф. Альошин - Ф.8. Оп.1. Сп. 264
13. Советское градостроительство. 1917-1941. Кн.2. [отв. ред. Ю.Л. Косенкова]. [Текст] – Москва: Прогресс-Традиция, 2018. – 672 с.
14. Діденко, К.В. Соціально-житлові програми в архітектурі столичного Харкова (1917-1934) [Текст]: дис....канд.архітектури / К.В. Діденко. – Х., 2019. – 236 с.
15. Stubben, J. (1980) Der Stadtebau, Handbuch der Architectur. Darmstadt.
16. Говоренкова, Т. М. Самоуправление на Украине [Текст] / Т.М. Говоренкова // Медиapolis 1– 2. 1996.
17. Дубелир, Г. Планировка городов: (отд. оттиски из журн. "Городское дело"), [Текст] / Г. Дубелир - 1910. – 82 с.
18. Лейбфрейд, А. Ю., Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе [Текст] / А. Ю Лейбфрейд, Ю.Ю.Полякова – Харьков: Фолио, - 2001. - 335 с.
19. Борисенко, М. Ю. Красная Вена для Красной Москвы. [Электронный ресурс]. / М.Ю. Борисенко - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/krasnaya-vena-dlya-krasnoy-rossii>.

References

1. Vyazemtseva, A. G. (2018) The main trends in urban development in Europe and America in the 1920s and 1930s. Soviet urban planning 1917-1941. - Moscow: Progress-Tradition, 1003-1054.
2. Voitkov, Vl. (1924) Worker-settlement construction in North-Am. Soed. States. *Construction industry*, 4, 256-260.
3. Semenov, V. (2003) Urban improvement. Ed. 2nd, stereotyped. Moscow: URSS editoria.. (Reprint of the publication of 1912), 232.
4. Le Corbusier (1928) At the turn of the new architecture. *New Generation*, 2, 132-134/
5. Kryukov, M. (1924, No. 12.) Housing in England. *Construction industry*, 12, 772-775.
6. Wutke, O. (1929) Housing construction abroad. Organization of construction processes in Germany. *Construction industry*, 4, 339-343.
7. Wolfenzon, G. (1928) Housing construction of Western Europe (on travel notes). *Construction industry*, 9, 627-632.
8. Nefeldov, M. (1929) The practice of urbanism. *Public utilities*, 2, 18-21.
9. Kondrashchenko, F. (1929) Housing culture standard. *Nova Generatsiya*, 1, 69-72.
10. Maloziomov, I. (1929)The New Pobut. *Nova Generatsiya*, 11, 59-62.
11. Alosin, P. F. (n.d.) Documents: design planning, social security, business life, life-time sector, movie theater, public, school, nursery, adult and other. TSDMLM. f.8. in. 1.p. 260
12. Alyoshin, P.F. (n.d.) Documents: armchair with power forwarding metro station Kharkiv. f.8. in. 1. p. 264
13. Soviet urban development. 1917-1941.(2018) Book 2. [resp. ed. Yu.L. Kosenkova]. - Moscow: Progress-Tradition, 672.
14. Didenko, K.V. (2019) Social housing programs in the architecture of metropolian Kharkiv (1917-1934). Candidates dis. Kharkiv, 236.
15. Stubben, J. (1980) Der Stadtebau, Handbuch der Architectur. Darmstadt.
16. Govorenkova, T. M. (1996) Self-government in Ukraine. *Mediapolis* 1–2.
17. Dubelir, G. (1910) Planning of cities: (separate prints from the magazine. "Urban affairs"). 82.

18. Leibfreyd, A. Yu., Polyakova, Yu.Yu. (2001) Kharkov. From the fortress to the capital: Notes on the old city. - Kharkov: Folio.335.
19. Borisenok, M. Yu. (2017) Red Vienna for Red Moscow. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/krasnaya-vena-dlya-krasnoy-rossii>.

Автор: ДІДЕНКО Катерина Володимирівна
кандидат архітектури, асистент кафедри Основ архітектури
Харківський національний університет будівництва та архітектури
E-mail – yekaterina.didenko@gmail.com
ID ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2567-686X>

Рецензент: доктор архітектури, доцент, завідувач кафедри Основ архітектури О.П. Буряк, Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків, Україна

GLOBAL ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING TRENDS 1900s and 1930s AND THEIR INFLUENCE ON THE ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING OF METROPOLITAN KHARKOV

K. Didenko

Kharkov National University of Construction and Architecture, Ukraine

Organizational changes in project activity and the stages of its formation in the Ukrainian SSR as a tool for constructing a new social reality have been traced. The first stage was the approval of the altered role of architecture and the architect in socialist model, the second - the inclusion of social relations and lifestyle in the subject of architectural creativity, the third - conceptual approaches / models and the fourth - the creation of new samples of architecture.

Global trends in urban planning and housing construction in the 1920s - 1930s essential for understanding the processes taking place in the construction of the capital Kharkov have been established. Namely:

- the formation of urban planning schools at the turn of the XIXth and XXth centuries. (England, France, Germany, Austria (Vienna), as well as in Moscow, St. Petersburg, Kharkov and Kiev;*
- outsourcing knowledge from other sciences (statistics, economics, law, sociology, etc.);*
- aspiration to construct cheap housing, industrialization and standardization;*
- attraction of private capital to the construction of residential complexes.*

A similarity pointed out between architectural and urban planning concepts is composed of the attraction to conceptual solutions alike to the "garden city" in early 1920s, the search for a new housing typology (sometimes small) with facilities; creation of the concepts of a house-commune and a housing complex.

Implementation of avant-garde concepts in the development of social and housing infrastructure of the metropolitan Kharkov is considered. In the 1920s the formation of architectural and urban planning concepts in the USSR took place in correlation with the basic social ideas of architectural and urban planning practices of the West in the following sequence: noncritical borrowing of Western bourgeois models ("garden city"), attempts at social innovation inspired by the classics of utopian socialism (house-commune as phalanx reincarnation), constructing new functional-spatial models as means of implementing social doctrine (residential complexes); socio-economic invention in the context of industry planning (Sotsgorod). Practical verification of the models created at each stage became an incentive for new searches.

Keywords: *architectural and town-planning tendencies, socialization of town-planning, socialization of residential architecture complexes, metropolitan Kharkov.*